

Руслана Маньковська (м. Київ)
доктор історичних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту історії України НАН України
E-mail: ruslana_man@ukr.net

«... Власне чуття історика»

До 70-річчя від дня народження професора Віктора Даниленка

Серед сучасних українських інтелектуалів ім'я авторитетного вченого, історика Віктора Михайловича Даниленка є широко відомим і шанованим в Україні та за її межами. Нещодавно науковець відзначив свій 70-річний ювілей. Багаторічна та плідна праця в галузі соціо-гуманітаристики з власним чуттям і розумінням історичних процесів, тверда громадянська позиція виокремили Віктора Михайловича серед професійної спільноти як особистість вагому і знакову. Кожен історик, реконструюючи події минулого, постійно впирається в дилему об'єктивного та суб'єктивного. Про це ще наприкінці XIX ст. писав Іван Франко у своїй статті «Мислі о еволюції в історії людськості»: «Історія назавсідги остане великим уривком, в котрім тисячні хиби та прогалини мусить доповнювати власний розум, власна логіка і власне чуття історика». Власне бачення В. Даниленка історії українського суспільства XX ст. через теоретико-методологічний синтез історії та соціології склало основу наукової школи вченого «Соціальна історія України XX ст.», яка об'єднала його послідовників та учнів у підході до історії з соціальної та соціокультурної точки зору.

Окрім широких проблемно-тематичних узагальнень історичних процесів для Віктора Даниленка світоглядним пазлом власного ставлення до минулого українського народу та його культури є краєзнавство, основу якого складають глибоке чуття своєї малої батьківщини та непохитні духовні цінності пращурів. Краєзнавці високо цінують професіоналізм та творчі здобутки науковця.

Народився Віктор Даниленко 25 листопада 1949 р. в працьовитій селянській родині, в селі Карапиші, що розташоване в Миронівському районі на Київщині. У сім'ї, де зростало п'ятеро дітей, панували любов і взаємоповага. Батькові, Михайлу Федотовичу, пощастило повернутися живим, хоча й зраненим, з війни, та до останніх днів у пам'яті ветерана спливали важкі спогади про радянсько-фінську та Другу світову війни. Глибоко запали в дитячі душі розповіді батька про трагічні оборонні бої за Київ у серпні 1941 р., болісні спомини про оточення, ворожий полон, гітлерівський концтабір та виснажливу працю остарбайтера. Мати, Одарка Демидівна, не зважаючи на постійну зайнятість на колгоспних роботах, своєю невтомною працею та добрим серцем створювала родинний затишок, піклувалася про своїх домочадців. Приклад батьків, їхнє ставлення до людей і праці сформували в дітей той духовний стрижень, де головними були чесність, порядність і відповідальність. Це

був той скарб, з яким у 1965 р. вирушив у життя з мрією стати вчителем випускник-відмінник Карапишівської 8-річної школи Віктор Даниленко.

На вибір вчительської професії вплинули власне бажання відкривати світ та самовдосконалюватися, стремління оволодіти шляхетним мистецтвом пробуджувати в юних душах потяг до знань, розвивати їхній світогляд та ерудицію, а також прагнення та підтримка родини продовжувати навчання. Вже в Ржищівському педагогічному училищі Віктор по справжньому почав замислюватися над призначенням педагога – допомогти дитині пізнати себе, відкрити в ній творця. Під час навчання особливу зацікавленість викликали історичні постаті та події минувшини рідного краю, з'явилися перші краєзнавчі розвідки про міста і села Київщини. У цей час проявилися його лідерські та організаторські здібності, молодь обрала його комсомольським ватажком. Однокурсниці Ніна Демич і Надія

Музира нині пригадують, що він був справжнім другом не на словах, а на ділі, а через широку обізнаність всі називали Віктора «ходячою енциклопедією». Та саме історія стає обраницею випускника з відзнакою.

У той час, у 1969 р. Київський державний педагогічний інститут імені О.М. Горького оголосив перший набір на історико-педагогічний факультет, який виявився для В. Даниленка доленосним гартом в професії дослідника історії. Студентське життя наповнилось захоплюючими лекціями, виступами на конференціях та першими доповідями на засіданнях студентського наукового товариства, перемогами на олімпіадах та в конкурсах, враженнями від знайомства з музеями та пам'ятними місцями древнього Києва. Його поглинули лекції викладачів, глибокі за змістом та переконливі за логікою викладу. Уроками педагогічної та фахової майстерності ставали лекції та семінари талановитих наставників Григорія Січкаря, Миколи Александри, Надії Кравченко, Валентини Самійленко, Василя Ніколенка, Миколи Березовчука, Галини Цвікальської, зустрічі з корифеями педагогічної науки Андрієм Литвиновим, Миколою Мироновим. Найтепліші спомини про Григорія Васильовича Січкаря – організатора і першого декана історико-педагогічного факультету, якого студенти небезпідставно називали «батьком».

Поступово в спостережливого та вдумливого студента формувалися ключові критерії професії педагога – глибоке знання предмета, широка ерудиція та високі моральні якості. Під час однієї із зустрічей з першокурсниками в 1973 р., він наголошував, що успішний результат криється в невтомній праці, насагу для якої дає любов до обраної професії, а для вчителя, зокрема, важливими є самоосвіта та високе чуття громадського обов'язку.

Авторитет студента стрімко зростав. Він відзначений стипендією імені Карла Маркса, однією із ста в СРСР, очолює студентську молодь спершу факультету, згодом – інституту. Наполегливість та успіхи в навчанні, порядність та доброзичливість у товариських стосунках вирізняли Віктора Даниленка з поміж інших студентів. У газеті «Педагогічні кадри» Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького за 1970 р. зазначалось про очільника студентства: «В. Даниленко – принципівий, ініціативний, вміє запалити молодь новими починаннями, повести за собою. Він – приклад у всьому: відмінно

вчиться, бере активну участь у роботі інституту». Багато, хто вчився з Віктором Даниленком, скажімо Галина Братчук, Міла Ульяновченко, Віктор Кучеренко, досі називають його взірцем у навчанні та людських стосунках.

У інституті проявилися здібності до дослідницької праці в галузі історичних наук. Тому природним кроком випускника з дипломом із відзнакою став вступ у 1974 р. до аспірантури Інституту історії АН УРСР. Успішний захист у 1978 р. кандидатської дисертації, а згодом, у 1990 р. – докторської, стали важливими віхами наукового життя Віктора Михайловича, яке вже майже півстоліття пов'язане з Інститутом історії України НАН України.

Творчий доробок вченого складає близько 600 наукових праць, які стали вагомим внеском у розвиток української соціогуманітаристики та отримали широкий резонанс серед зарубіжних колег. Дослідницьке поле науковця охоплює соціально-політичну історію, історію української культури ХХ ст., проблеми інтелектуальної історії, освіти, науки, церкви, «українізації», міжетнічних та міжнаціональних взаємин, біографістики. Основні тенденції, закономірності та характерні особливості повоєнного та сучасного розвитку України проаналізовано В.М. Даниленком у колективних працях «Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси», «Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.)», «Україна: утвердження незалежної держави. 1991–2001», «Голод 1932–1933 років в Україні: Причини та наслідки», «Україна і Росія в історичній ретроспективі. Т. 2. Радянський проект для України», «Державотворчий процес в Україні. 1991–2006», «Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності».

У своїх монографічних дослідженнях, як то «Україна в 1985–1991 рр.: остання глава радянської історії», Віктор Даниленко, глибоко аналізуючи основні закономірності, причини й рушійні сили процесів, що призвели до відновлення незалежності України, ключову роль відводить особистості, лідеру, політику, державнику, який, посилаючись на історика М. Драгоманова, має одягти не лавровий, а жертвний терновий вінок. Антропологічний аспект, розуміння духовних феноменів особистості, її інтелектуального життя та ментально-ціннісних орієнтацій займають особливе місце в дослідницькій лабораторії вченого. Грунтовним осмисленням фундаментальної

ролі інтелектуала в суспільно-політичному та культурному житті держави стали наукові праці В.М. Даниленка «Володимир Вернадський: віхи життя і творчості» та її продовження «Володимир Вернадський: життя в політиці й політика в житті», присвячені видатному вченому світового масштабу, засновнику Української академії наук, її першому президенту В. Вернадському. У книзі автор, зокрема наголошує, що лібералізм, рівність, демократичні права і свободи кожної людини були світоглядними цінностями та переконаннями, які сповідував учений, тому завжди неухильно відстоював право України на власну культуру, науку, освіту.

Віктор Даниленко став ініціатором і спільно з колегами реалізував унікальне колективне біобібліографічне видання «Історична наука у Національній академії наук України в особах: Енциклопедичний довідник», до якого увійшло близько 600 діячів української історичної науки. Однією з особливих рис наукової творчості В.М. Даниленка є професійна майстерність, уміння не лише сфокусувати увагу на актуальності та своєчасності досліджуваних проблем, але й надати їм суспільної гостроти та сучасного наукового контексту.

Системна та результативна творча праця Віктора Даниленка з формування цілісного україноцентричного бачення радянського минулого стала осердям наукової школи вченого «Соціальна історія України ХХ ст.», яка, окрім послідовників та однодумців, включає майже 60 докторів та кандидатів наук, підготовлених ним. Така інтелектуальна, неформальна спільність учених, об'єднаних науковою ідеєю та концептуальними підходами до її висвітлення, засвідчує науковий авторитет лідера, його особливий стиль роботи та оригінальність методики досліджень, здатність досягати поставлених завдань, формувати наукові традиції, які забезпечують спадковість поколінь в соціогуманітарному наукознанні.

В.М. Даниленко, як виразник наукової школи, запропонував вивчення соціальної історії України на основі аналізу та висвітлення широкого спектру повсякденних структур та практик, що були апробовані українським суспільством в умовах тоталітарного суспільства. Науковий інтерес вчених склали дослідження культурної та соціальної історії України радянського періоду, зокрема соціальної та релігійної політики держави, історії повсякденного життя, суспільних настроїв та політичної поведінки населення.

Головна ідея та оригінальність досліджень полягала в тому, щоб висвітлити процес розвитку соціуму, його поведінкові, ментальні характеристики в контексті політичних змін у радянській владній структурі впродовж другої половини ХХ ст.

Суттєвою ознакою наукової школи Віктора Даниленка є те, що в ній одночасно реалізуються дослідницькі та освітні функції, а також відбувається активне формування та відстоювання в державно-суспільному просторі історико-освітньої проблематики. Впродовж 1990-х – початку 2000-х рр. Віктор Даниленко в співавторстві розробив і видав низку підручників та посібників з історичної тематики: «Історія України. Посібник для вступників до вузів», «Всесвітня історія ХХ ст. Навчальне видання», «Історія України. Хронологія основних подій», «Історія України. Навчальний посібник», останній перевидався тричі. У 2019 р. вчений спільно із своєю ученицею, кандидаткою історичних наук М. Смольницькою, підготував і видав підручник з історії України для 11 класу закладів загальної середньої освіти, який отримав високу оцінку фахівців освітньої галузі.

З ініціативи В. Даниленка в 2018 р. підготовлено аналітичну записку «Повсякденні структури і практики українського суспільства другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. у навчальній літературі» для органів державної влади, в якій розглянуто одну з головних проблем освітнього процесу – навчальну літературу з історії України для закладів вищої освіти та 11 класу закладів загальної середньої освіти, охарактеризовано її якість та відповідність змістового наповнення сучасним науково-методологічним підходам, розроблено рекомендації з її удосконалення. Постійна увага професора В. Даниленка до гуманітарного сегменту в сучасній системі освіти обумовлена 25-ти річним педагогічним досвідом викладання історичних дисциплін у Національному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова, де він майже 15 років очолював кафедру історії та етнополітики, та чітким усвідомленням значимості історичних знань у формуванні світоглядних та національних цінностей сучасної молоді.

Важливою складовою наукової школи Віктора Даниленка виступає колектив однодумців – науковий підрозділ інституту історії України НАН України, який він очолює впродовж останніх майже трьох десятиліть, з 2002 р. – відділ

історії України другої половини ХХ століття. Науковці ґрунтовно та плідно розробляють історичний період, який став фундаментом для відновлення незалежності України.

Дослідження періоду 1945–1991 рр. з найбільш важливих проблем науково-технічного, соціально-економічного, суспільно-політичного розвитку є актуальними не лише з наукової точки зору, але в повному обсязі відповідають потребам сучасного суспільства, сприяють формуванню суспільної свідомості та нової моделі історичної пам'яті, реалізації державної політики декомунізації.

Під керівництвом завідувача відділу співробітники здійснюють комплексний аналіз суспільних процесів у синтезі інтердисциплінарного підходу з новітніми дослідницькими техніками сучасних галузей знань – інтелектуальної історії, історії ментальності, історії повсякдення, історичної антропології, історії ціннісних орієнтацій, мнемології; заглибилися в мікрорівневі дослідження у галузі повсякденної історії, орієнтованої на вивчення ментальних уявлень, настроїв, цінностей, звичаїв, моделей поведінки різних соціальних груп у суспільстві, типологізували їхні внутрішньо- і міжгрупові соціальні взаємозв'язки. Результати плідної праці науковців оприлюднені в ґрунтовній колективній праці відділу «Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба», а також систематично публікуються у науковому збірнику відділу «Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика», 24 випуски якого вже побачили світ.

Глибокий і розгорнутий міждисциплінарний підхід вченого та його одностайні до вивчення поставлених проблем, послідовність та об'єктивність щодо встановлення закономірностей історичного процесу, всебічна обґрунтованість та конкретне застосування в суспільних практиках результатів напрацювань науковців відповідають фундаментальним дослідженням у галузі суспільних та гуманітарних наук. Можна стверджувати, що тематика їхніх основних наукових розробок входить до пріоритетних напрямів соціогуманітарних наук, а наукові здобутки фахівців впливають на формування гуманітарної політики Української держави.

Високий авторитет Віктора Даниленка як науковця, органічно поєднується з його позитив-

ними людськими якостями. Колеги щиро поважають Віктора Михайловича за толерантність, чуйне та доброзичливе ставлення. Колектив інституту історії України, де він вже майже 30 років очолює профспілкову організацію, цінує в ньому почуття громадянської відповідальності, загострене відчуття справедливості та вміння мудро вирішувати проблемні питання колективу. Молоді дослідники отримують досвід спілкування з вдумливим та вимогливим наставником.

Династію Даниленків у історичній науці гідно продовжують сини Віктора Михайловича – Олександр, доктор історичних наук, професор кафедри історії світового українства історичного факультету Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка, та Святослав – кандидат історичних наук, доцент Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. У родині Олександра підрастає син Ярослав – гордість дідуся.

Вагомі наукові здобутки В.М. Даниленка в науково-педагогічній та громадській діяльності відзначені високими нагородами та званнями: «Заслужений діяч науки і техніки України» (1996), «Лауреат премії ім. М. С. Грушевського НАН України» (1999), «Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки» (2001). У 2003 р. за наукові досягнення на ниві історичної науки його обрали член-кореспондентом НАН України.

Багаторічна та плідна праця Віктора Даниленка на краєзнавчій ниві, як члена Президії Національної спілки краєзнавців України та на посаді заступника голови Міжвідомчої координаційної ради з питань краєзнавства при Президії НАН України, поцінована високим званням «Почесний краєзнавець України». У 2019 р., враховуючи його вагомий внесок у справу вивчення, дослідження і популяризації історичних знань та видатних особистостей України, з нагоди 70-річчя від дня народження, Президія Національної спілки краєзнавців України прийняла рішення про присудження Віктору Михайловичу Даниленку Премії імені Дмитра Яворницького.

Краєзнавці України щиросердно вітають Віктора Михайловича зі славним ювілеєм та зичать нових творчих досягнень у науково-педагогічній та краєзнавчій діяльності на благо України та її народу.